(इंगजी भाषेतील न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेत अनुवाद.)

[२०१८] ११ एस. सी. आर. ७२०

शरद हिरु कोळंबे

विरुद्ध

महाराष्ट्र सरकार आणि इतर

(फौजदारी अपील क्र. १२०९/२०१८)

२० सप्टेंबर २०१८

[न्यायमूर्ती अभय मनोहर सप्रे आणि न्यायमूर्ती उदय उमेश ललित]

शिक्षा/शिक्षा ठोठावणे:

कसूरी बद्दल शिक्षा – चे स्वरूप - अपीलकर्ता-आरोपीला भा. द. वि.च्या ३६४ ए, ३९५, ३९७ आणि ३८७ कलमांनुसार आणि महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियम (मोक्का), १९९९ च्या ३(१)(ii), ३(२) आणि ३ (४) कलमांनुसार दोषी ठरवण्यात आले - कारावासाच्या शिक्षेसह, त्याला शिक्षेच्या विविध गुन्ह्यांतर्गत रु. १५,०४,०००/- दंड ठोठवण्यात आला – कसूरी बद्दल शिक्षा एकत्रितपणे १० वर्षांची होती - राज्य सरकारने फौ.प्र. सं. तेच्या कलम ४३२ आणि ४३३ अंतर्गत अधिकारांचा वापर करून अपीलकर्ता-आरोपीला १४ वर्षांची वास्तविक शिक्षा पूर्ण केल्यानंतर मुक्त

करण्याचा आदेश दिला - आरोपीने दंडाची रक्कम न दिल्याने तो कसूरी बद्दल शिक्षा भोगत होता – कसूरी बद्दलच्या शिक्षेला एकाच वेळी भोगण्याचा किंवा आधीच भोगलेल्या शिक्षेला कसूर केल्या बद्दलच्या शिक्षेत समाविष्ट करण्याचा युक्तिवाद - निर्णय भा. द. वि.च्या कलम ६३ आणि ६४ नुसार आणि फौ. प्र. सं. च्या कलम ३०, ४२९ आणि ४२८ नुसार, कसूरी बद्दल शिक्षा मूळ शिक्षेच्या शिवाय अधिक आहे आणि त्यामुळे दोन्ही शिक्षा विलीन करणे किंवा एकत्रितपणे चालवण्यास मंजूरी देणे शक्य नाही - मूळ शिक्षांच्या बाबतीत न्यायालयाला निर्णय घेण्याचा स्वाधीकार असतो की ती एकत्रितपणे भोगावी की स्वतंत्रपणे - तथापि, कसूर केल्याबद्दल शिक्षेसाठी असा स्वाधीकार उपलब्ध नाही - कसूर केल्याबद्दल शिक्षेला सुद्धा एकत्रितपणे परस्पर भोगण्याचा आदेश देता येऊ शकत नाही - तथापि, अपीलकर्ता-आरोपीच्या आर्थिक परिस्थितीचा विचार करता, कसूर शिक्षेच्या प्रमाणाचे सहानुभूतीपूर्वक विचार केला जाणे आवश्यक आहे - ठोठवलेला दंडाच्या शिक्षेत काही चूक नाही - तथापि, कसूरी बद्दलच्या शिक्षेची ठोठवलेली रक्कम अधिक आहे - त्यामुळे, भा. द. वि. अंतर्गत चार गुन्ह्यांच्या खालील स कसूरी बद्दलची शिक्षेचा कालावधी प्रत्येकी एका महिन्याने कमी करण्यात आला आहे, म्हणजे चार महिन्यांनी - मोक्का अंतर्गत तीन गुन्ह्यांच्या खालील कसूरी बद्दलची शिक्षेचा कालावधी प्रत्येकी तीन वर्षांवरुन प्रत्येकी एक वर्षापर्यंत कमी करण्यात आला आहे - परिणामी, कसूर शिक्षा एकत्रितपणे तीन वर्षे चार महिने असेल - दंड संहिता, १८६० – कलम ६३ आणि ६४ आणि कलम ३६४(ए), ३९५, ३९७ आणि

३८७ फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ – कलम ३०, ३१, ४२१, ४२७, ४२८ आणि ४२९ – महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियम , १९९९ – कलम ३(१)(ii), ३(२) आणि ३(४).

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३:

कलम ३१ आणि ४२७ – शिक्षांचे सलग आणि एकाच वेळी चालणे – निर्णय सामान्य नियम असा आहे की शिक्षा एका संपल्यावर नंतर दुसरी याप्रमाणे त्या सुरू होणाऱ्या असतील - कलम ३१ आणि ४२७ न्यायालयाला निर्णय घेण्याचा स्वाधीकार देते की मूळ शिक्षांमध्ये एकत्रितपणे चालणे आवश्यक आहे की सलग चालणे – शिक्षा/ शिक्षा ठोठवणे.

अपील मंजूर करताना, न्यायालयाने निर्णय दिला की :

१. आयपीसीच्या कलम ६३ ने सामान्यतः हे नमूद केले आहे की जिथे दंड किती रकमेपर्यंत असावा ती मर्यादा व्यक्त केलेली नसेल तेथे दंड अत्याधिक नसावा, जेव्हा दंडाच्या मर्यादेबद्दल कोणतीही रक्कम व्यक्त केलेली नसते. स्वाभाविकपणे, ज्या प्रकरणांमध्ये संबंधित तरतूद स्वतः दंडाची मर्यादा दर्शवते किंवा किमान दंडाची किमान रक्कम ठरवते, तिथे हे तत्व लागू होत नाही. आयपीसीच्या कलम ६४ नुसार प्रकरणात, न्यायालय 'दंड भरण्यास कसूर केल्यास कारावास' शिक्षा ठोठवण्यास सक्षम आहे, आणि दंड भरण्यात कसूर केल्यास अशी शिक्षा 'कुठल्याही अन्य कारावासाच्या'

अतिरिक्त असेल, जी आरोपीला आधी ठोठवण्यात आली असेल किंवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल. [परिच्छेद ९] [७३२-डी-इ]

२. फौ. प्र. संहितेच्या कलम ३० आणि ४२९ (२) देखील या तत्त्वाचा उल्लेख करतात की कसूर केल्याबद्दल शिक्षा मूळ शिक्षेच्या अतिरिक्त असावी. त्याप्रमाणे, कलम ३०(२) नुसार, दंडाधिकाऱ्याने ठोठवलेली कसूर केल्याबद्दलची शिक्षा तेव्हापर्यंत विचारात घेतली जाणार नाही जोपर्यंत दंडाधिकाऱ्याने शिक्षेची अधिकतम शिक्षा ठोठवली आहे, तर कलम ४२९(२) नुसार, दोन किंवा अधिक मूळ शिक्षां एका नंतर दुसरी भोगवयाच्या आहेत, कसूर केल्याबद्दलची शिक्षा, जर ठोठवली गेली, तर मूळ शिक्षेच्या समाप्तीपर्यंत सुरू होणार नाही. तसेच, फौ. प्र. संहितेच्या कलम ४२८ नुसार, अन्वेषणाच्या, चौकशीच्या किंवा संपरीक्षेच्या काळात भोगलेला कालावधी मूळ शिक्षेच्या विरुद्ध वजा केला जातो, परंतु कसूर बद्दल शिक्षेच्या विरुद्ध नाही. त्यामुळे स्पष्ट आहे की, कसूरी बद्दल शिक्षा मूळ शिक्षेत विलीन केली जाणार नाही किंवा मूळ शिक्षेच्या बरोबर एकाच वेळी चालण्यास परवानगी नाही. त्यामुळे, दंड भरण्यास कसूर केल्याबद्दल कारावासाची शिक्षा ही आरोपीला जी कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात आली आहे अथवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल अशा मूळ शिक्षेच्या अतिरिक्त किंवा जास्त असेल. हा कारावास, त्याला जी कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात आली आहे अथवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल अशा इतर कोणत्याही कारावासापेक्षा अधिक असेल. [परिच्छेद ९] [७३२-इ-एच; ७३३-ए]

३. फौजदारी प्रक्रिया संहितेचे कलम ३१ आणि ४२७, जे शिक्षा क्रमवर्ती आणि एकाच वेळी भोगण्याबाबत बोलतात. कलम ३१ जेव्हा एखादी व्यक्ती एका संपरीक्षेत दोन किंवा अधिक अपराधांबद्दल सिद्धदोष झालेली असेल,त्या प्रकरणांशी संबंधित आहे. सामान्य तत्त्व असे आहे की शिक्षा एक संपल्यावर दुसरी याप्रमाणे त्या सुरू होणाऱ्या असतील. कलम ३१ आणि ४२७ न्यायालयाला उपलब्ध असलेला मूळ शिक्षां एकाच वेळी किंवा सलग भोगल्या जाव्यात याचा उल्लेख करण्याचा स्वाधीकार याच्याशी संबंधित आहेत. [परिच्छेद १०] [७३३-ए-सी]

वि.के. बन्सल वि. हरियाणा राज्य आणि अन्य **(२०१३) ७ एससीसी २११ : [२०१३] ७ एससीआर ६१७ – संदर्भित.**

४. फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ३१ आणि ४२७ च्या विरुद्ध, जे मूळ शिक्षांशी संबंधित आहे आणि काही प्रकरणांमध्ये न्यायालयांना एकाहून अधिक शिक्षा एकाच वेळी भोगण्याचा निर्देश देण्याचा अधिकार देतात, भा. द. वि.च्या कलम ६४ आणि फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ३० मध्ये तसेच "दंड न भरण्यासाठी कारावास" ठोठवण्याच्या अधिकाराबाबत अन्य कोणत्याही तरतुदीत किंवा कसूरीबद्दल शिक्षा असे सर्वसामान्यपणे ओळखले जाणाऱ्या संबंधी विशेषता उपलब्ध नाही. [परिच्छेद ११] [७३३-जी-एच; ७४४-ए]

शांतिलाल वि. मध्य प्रदेश राज्य **(२००७) ११ एससीसी २४३ : [२००७] १० एससीआर ७२७ – संदर्भित.**

५. जर दंड न भरल्यास कारावासाची शिक्षा ही दंड असेल जी एखादया व्यक्तिने दंड न भरल्यामुळे भोगावी लागते आणि ती कठोर अर्थाने शिक्षा नसेल तर, ही दंड न भरल्याची शिक्षा देणे मूळ शिक्षेपेक्षा पूर्णपणे वेगळे आणि गुणात्मकदृष्ट्या भिन्न आहे. अपीलकर्त्याचा असा दावा नाही की त्याला ठोठवलेला कसूरी बद्दलचा कारावास मूळ शिक्षा सोबत एकत्र भोगावे. त्याची बाजू अशी आहे की सर्व कसूरीबद्दल कारावास परस्पर एकत्र भोगावा. दंड ठोठवणे, विशेषतः जेव्हा काही किमान रक्कम निर्धारित केलेली असते आणि/किंवा अनिवार्य दंड ठोठवण्याचा विचार केला जातो, तेव्हा त्याला काही महत्त्व असते. तात्विकदृष्ट्या, जर दोन किंवा अधिक गुन्ह्यांच्या दंड ठोठवण्यात आलेल्या कसूरीबद्दल कारावासांना एकत्र ठेवले किंवा एकत्र भोगवयाचे आदेश दिले, तर त्या व्यक्तींना दुसऱ्या किंवा पुढील गुन्ह्यांमध्ये दंड भरण्यासाठी कोणताही कारण नसणार. यामुळे एक एकल किंवा एकत्रित दंड ठोठवण्याचे परिणाम होईल. असे करने म्हणजे दंड ठोठवण्याच्या कल्पनेला निरर्थक करेल. [परिच्छेद १३] [७३४-जी-एच; ७३५-ए-सी]

६. सध्याच्या प्रकरणात, मोक्का कायद्यानुसार तीन भिन्न गुन्ह्यांमध्ये दंड ठोठवण्यात आला. संबंधित तरतुदीनुसार, या दंडाची किमान रक्कम ५ लाख रुपये असावी लागते. जर मोक्का कायद्यानुसार या तीन गुन्ह्यांवर ठोठवलेले कसूरीबद्दल कारावास एकत्र भोगण्याचे आदेश दिले, तर आरोपी दोन्ही गुन्ह्यांमध्ये दंड भरण्यास इच्छुक नसू शकतो.

जर दंड ठोठवणे आणि अनिवार्य किमान ठरवणे विशिष्ट उद्दिष्ट साधण्यासाठी बनवले असेल, तर कसूरीबद्दल कारावास एकत्र भोगण्याचे आदेश दिल्यास तो उद्दिष्ट निष्फळ होईल. म्हणून, संहितेच्या ३१ व ४२७ कलमांच्या तुलनेत, जे संबंधित न्यायालयाला मूळ शिक्षा एकत्र भोगण्याचे स्पष्ट अधिकार देतात, भा. द. वि.च्या ६४ कलमात असा स्वाधिकार नाही. ६४ कलमाची भाषा स्पष्टपणे दर्शवते की दंड न भरल्यास ठोठवलेली शिक्षा "इतर कोणत्याही कारावासाच्या अतिरिक्त असावी लागते." वर चर्चा केलेल्या ३०, ४२८ व ४२९(२) कलमांमध्येही समान उद्देश आहे. या तरतूदींची तीव्रता अशी आहे की, जर एखाद्या व्यक्तीला कारावासात सूटीचा लाभ मिळाला तरी, दंड न भरल्यास ठोठवलेला कारावास अतिरिक्त किंवा अधिक असेल. कसूरी बद्दल शिक्षांना एकत्रितपणे भोगण्याचा आदेश दिला जाऊ शकत नाही. [परिच्छेद १३ आणि १५] [७३५-सी-जी; ७३६-जी]

डोनाटस टॉनी इक्कानुसी वि. तपासी अधिकारी, एनसीबी **(२०१३) १ एमडब्लूएन (फौ.) १७५ (एफबी);** ***एम्परर*** *वि. सुभ्राओ सेशराव* **एआयआर (१९२६) बॉम. ६२;** *पी. बालारामन वि. राज्य* **(१९९०) एमएलजे (क्रि.) ५३४;** *शांतिलाल वि. मध्य प्रदेश राज्य* **(२००७) ११ एससीसी २४३ : [२००७] १० एससीआर ७२७;** *शहेजादखान महेबूबखान पठाण वि. गुजरात राज्य* **(२०१३) १ एससीसी ५७० : [२०१२] ८ एससीआर ११७७ – संदर्भित.**

७. तथापि, अपीलकर्त्याची आर्थिक स्थिति विचारात घेतल्यास कसूरी बद्दल शिक्षेच्या प्रमाणाबद्दल सहानुभूतीपूर्ण विचार करण्याची आवश्यकता नक्कीच आहे. या प्रकरणात भा. द. वि.च्या ३६४ए, ३९५, ३९७ आणि ३८७ कलमांखाली दंडाची मात्रा अत्यधिक नाही आणि ती खूपच सामान्य आहे. तथापि, आपिळकर्त्याच्या बाबतीत असा दंड न भरल्यास दिली जाणारी शिक्षेची मात्रा प्रत्येक चार गुन्ह्यांबाबत एक महिन्यांपर्यंत कमी केली पाहिजे. जयार्थी मोक्का कायद्यानुसार ३(१)(ii), ३(२) आणि ३(४) कलमांखालील गुन्ह्यांसाठी दंड लादणे आणि दंड न भरण्याच्या शिक्षेच्या संबंध येतो, या कलमांचे मजकूर दाखवतो की या तरतुदींच्या अनुसार, दोषी ठरल्यास प्रत्येक गुन्ह्यासाठी किमान ५ लाख रुपये दंड अनिवार्य आहे. त्यामुळे मोक्का कायद्यानुसार या तीन गुन्ह्यांबाबत ५ लाख रुपये दंडात काहीही गैर नाही. तथापि, तीन वर्षांचा दंड न भरल्यास शिक्षेची मात्रा थोडी जास्त आहे. म्हणून, मोक्का कायद्यानुसार या तीन गुन्ह्यांबाबत दंड न भरल्यास शिक्षेची मात्रा प्रत्येकी एक वर्षांपर्यंत कमी करणयात येते. परिणामी, दंडाचे प्रमाण पाहता भा. द. वि.अंतर्गत चार गुन्ह्यांमध्ये दंडाच्या रकमेची एकत्रित मात्रा ४००० रुपये कायम ठेवताना, एकूण कसूरी बद्दल शिक्षेचे प्रमाण चार महिने असेल; आणि मोक्का कायद्यानुसार तीन गुन्ह्यांमध्ये दंड एकत्रित १५ लाख रुपये असेल, ज्यात एकत्रित कसूरीबद्दल शिक्षेची मात्रा तीन वर्षे असेल. जरी अपिलकर्ता कोणतीही दंडाची रक्कम भरणार नसेल तर, अपिलकर्त्यासाठी एकूण कसूरीबद्दल शिक्षेची मात्रा तीन वर्षे आणि

चार महिने असेल, ज्यामध्ये तीन वर्षांची कसूरीबद्दल शिक्षा अपिलकर्त्याने आधीच भोगली आहे. [परिच्छेद १५, १६ आणि १७] [७३६-जी-एच; ७३७-ए-इ]

पलानीप्पा गाउंडर वि. तमिळनाडू राज्य आणि इतर **(१९७७) २ एससीसी ६३४ : [१९७७] ३ एससीआर १३२ – संदर्भित.**

उल्लेखलेले निर्णय विधी

[१९७७] ३ एससीआर १३२	**संदर्भित**	**परिच्छेद ५**
[२००७] १० एससीआर ७२७	**संदर्भित**	**परिच्छेद ५**
[२०१२] ८ एससीआर ११७७	**संदर्भित**	**परिच्छेद ५**
[२०१३] ७ एससीआर ६१७	**संदर्भित**	**परिच्छेद ६**
एनसीबी (२०१३) १ एमडब्लूएन (फौ.) १७५ (एफबी)	**संदर्भित**	**परिच्छेद ६**
एआयआर (१९२६) बॉम. ६२	**संदर्भित**	**परिच्छेद १४**
(१९९०) एमएलजे (फौ.) ५३४	**संदर्भित**	**परिच्छेद १४**

फौजदारी अपील अधिकारिता : फौजदारी अपील क्रमांक १२०९/२०१८

फौजदारी अपील क्रमांक ९०६/२००६ मध्ये बॉम्बे उच्च न्यायालयाने दिनांक १७.१२.२०१३ रोजी दिलेल्या निर्णय आणि आदेशातून उद्भवलेले.

कोलिन गोंसाल्वेस, वरिष्ठ वकील, कु. परीजाता भारद्वाज, के. पारी वेंधन, अपीलकर्त्यासाठी वकील.

निशांत आर. काटनेश्वरकर, उत्तरवादीसाठी वकील.

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय न्या. **उदय उमेश ललित** यांच्या द्वारा देण्यात आला.

१. विशेष परवानगी याचिका दाखल करण्यास झालेला उशीर क्षमापित करण्यात आला. अनुमति दिली.

२. हे अपील १७.१२.२०१३ रोजी बॉम्बे उच्च न्यायालयाने फौजदारी अपील क्रमांक ९०६/ २००६ मध्ये दिलेल्या निर्णयास आव्हान करते, ज्यात अपीलकर्त्याची (मूळ आरोपी क्रमांक ६) भारतीय दंड संहिता (संक्षिप्ततेसाठी भा. द. वि.) तसेच महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियम, १९९९ (यापुढे मोक्का म्हणून संदर्भित) अंतर्गत शिक्षा आणि दंड कायम ठेवण्यात आले. सध्याच्या अपीलमध्ये अपीलकर्त्या विरूध्द पारित केलेल्या कसूरी बद्दल शिक्षांच्या स्वरूपावर भर दिला असल्यामुळे, आम्ही सर्वसामान्य स्पष्टीकरणाच्या तथ्यानिशी स्वतःला मर्यादित ठेवले आहे. अपीलकर्त्यासह इतर सह आरोपींची न्यायचौकशी करण्यात आली आणि विशेष न्यायाधीश [महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियम] ठाणे यांनी एम.सी.ओ.सी. विशेष प्रकरण क्रमांक ३/२००२ मध्ये दिलेल्या २०.१०.२००५ रोजीच्या न्यायनिर्णयानुसार दोषी ठरवले गेले.

विशेष न्यायाधीशाने पारित केलेल्या ठोठवलेल्या शिक्षेच्या आदेशाचा संबंधित भाग खालीलप्रमाणे आहे:-

"आरोपी क्रमांक १ ते ६ म्हणजेच, संजय किसन मोहिते, सुदीश मणिकेन, मणिकेन नायर, प्रमोद शंकर जाधव, संतोष मनोहर देशमुख, चंद्रकांत बाळकृष्ण शेगडे आणि शरद हिरू कोळंबे यांना भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३६४ ए सह कलम ३४ नुसार गुन्ह्यांमध्ये दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना जन्मठेप शिक्षा ठोठावली आहे आणि प्रत्येकास १,०००/- रुपये दंड भरावा लागेल. दंड न भरल्यास तीन महिन्यांची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३९५ अंतर्गत दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना सात वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल तसेच प्रत्येकास १,०००/- रुपये दंड भरावा लागेल. तसे न केल्यास तीन महिन्यांची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३९७ अंतर्गत दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना सात वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल तसेच प्रत्येकाने १,०००/- रुपये दंड भरावा लागेल. तसे न केल्यास तीन महिन्यांची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३८७ सह कलम ३४ नुसार गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना पाच वर्षांची शिक्षा

भोगावी लागेल तसेच प्रत्येकास १,०००/- रुपये दंड भरावा लागेल. तसे न केल्यास तीन महिन्यांची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३४२ सह कलम ३४ नुसार गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना एक वर्षाची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियमाच्या कलम ३(१)(ii) अंतर्गत दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना दहा वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल तसेच प्रत्येकाला रु. ५,००,०००/- (पाच लाख रुपये) दंड भरावा लागेल. तसे न केल्यास तीन वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियमाच्या कलम ३(२) अंतर्गत दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना दहा वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल तसेच प्रत्येकाने ५,००,०००/- रुपये (पाच लाख रुपये) दंड भरावा लागेल. दंड न भरल्यास तीन वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल.

आरोपी क्रमांक १ ते ६ यांना महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियमाच्या कलम ३(४) अंतर्गत दोषी ठरवले आहे आणि त्यांना दहा वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल तसेच प्रत्येकाने रु. ५,००,०००/- (पाच लाख रुपये) दंड भरावा लागेल. दंड न भरल्यास तीन वर्षांची शिक्षा भोगावी लागेल.

सर्व शिक्षा एकाच वेळी चालतील.

आरोपी व्यक्तींना संपरिक्षा पूर्वीच्या कारावासाच्या कालावधीसाठी सीआर.पी.सी.च्या कलम ४२८ अंतर्गत वाजावट मिळण्याचा हक्क आहे.

आरोपी क्रमांक ७, अविनाश श्रीकृष्ण दुगड आणि आरोपी क्रमांक ८ तानाजी नानू बिरडे यांना सर्व गुन्ह्यांमधून मुक्त करण्यात आले आहे.

त्यांची जामीन पत्रे रद्द करण्यात आली आहेत."

३) विशेष न्यायाधीशांनी दिलेल्या निर्णयावर सर्व दोषी ठरवलेल्या आरोपीनी बॉम्बे उच्च न्यायालयात फौजदारी अपील दाखल करून हरकत घेतली. उच्च न्यायालयाने अपील अंतर्गत दिलेल्या निर्णय आणि आदेशात मूळ आरोपी क्रमांक ५ याची दोषी ठरवण्याची आणि शिक्षेची फेटाळणी केली. तथापि, इतर सर्व अपील फेटाळली. त्यामुळे दोषी ठरवणे आणि शिक्षा यांचा संबंध जोपर्यंत अपीलकर्त्याशी आहे अशाप्रकारे दृढ होते.

४. असे नमूद करता येईल की अपीलकर्त्याला २६.०८.२००१ रोजी अटक करण्यात आली होती आणि त्यास न्यायचौकशी दरम्यान तसेच अपील प्रलंबित असताना कधीही सोडलेले नाही. त्यामुळे त्याने २५.०८.२०१५ रोजी १४ वर्षांची वास्तविक शिक्षा पूर्ण केली. महाराष्ट्र शासनाने ०४.०३.२०१७ रोजी फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या (यापुढे संहिता म्हणून संदर्भित) कलम ४३२ आणि ४३३ अंतर्गत प्रदान केलेल्या आदेशानुसार अपीलकर्त्याने १४ वर्षांची वास्तविक शिक्षा पूर्ण केल्यानंतर सोडण्याचे निर्देश दिले. तथापि, अपीलकर्त्याने निर्देश दिल्याप्रमाणे दंडाची रक्कम भरली नसल्यामुळे तो सध्या

खालच्या न्यायालयांनी दिलेल्या कसूरी बद्दलची शिक्षा भोगत आहे. ०३.०६.२०१७ रोजी रायगड, अलिबाग येथील जिल्हा परिवीक्षा अधिकारी, जिल्हा महिला आणि बाल कल्याण विभाग, रायगड, अलिबाग यांनी एक गृह तपासणी अहवाल सादर केला, ज्यामध्ये नमूद करण्यात आले की अपीलकर्त्याच्या कुटुंबाची उपासमारीची स्थिती आहे.

५. वरील तथ्यात्मक संदर्भात, अपीलकर्त्याच्या वतीने उपस्थित राहणारे जेष्ठ वकील श्री. कॉलिन गोंसल्वेस यांनी खालील युक्तिवाद मांडले:

ए) अपील करणाऱ्यावर विविध दंडात्मक कलमांखाली गुन्ह्यांसाठी एकूण रु. १५,०४,०००/- दंड ठोठवण्यात आला होता आणि दंड न भरल्यास शिक्षा एकूण १० वर्षांची होती. उपासमारीच्या अवस्थेत पोचवलेल्या कुटुंबासाठी निर्देश दिल्याप्रमाणे दंडाची रक्कम भरणे अशक्य होते. परिणामी, अपीलकर्त्याला १० वर्षांची दंड भरण्यात कसूर केल्याबद्दल शिक्षा भोगावी लागणार होती. जरी मूळ शिक्षा माफ करण्यात आली असेल आणि अपील करणाऱ्याला १४ वर्षांची वास्तविक शिक्षा पूर्ण केल्यानंतर मुक्त करण्याचे निर्देश दिले गेले असले तरी,_तो अजूनही २४ वर्षे पूर्ण होईपर्यंत कारागृहातच राहणार आहे.

बी) ज्या प्रमाणे संपरिक्षा न्यायालयाने निर्देशित केले होते की 'सर्व शिक्षा एकाच वेळी चालतील', तशाच प्रकारे सर्व दंड भरणयात कसूर केल्याबद्दल शिक्षाही एकाच वेळी चालतील. त्यामुळे, कसूर केल्याबद्दल जास्तीत जास्त शिक्षा १० वर्षे नसून ३ वर्षे असेल.

सी) सद्य परिस्थितीत, कसूर केल्याबद्दल दिलेल्या शिक्षां विवेकसंमत नसतील आणि अत्यधिक असतील.

त्यामुळे त्यांनी असे सादर केले की कसूर केल्याबद्दल शिक्षांचा कालावधी एकाच वेळी चालवला जावा किंवा कसूर केल्याबद्दल शिक्षा आधीच भोगलेली शिक्षेपर्यंत कमी केली जावी आणि अपील करणाऱ्याला मुक्त करण्यात यावे. माननीय ज्येष्ठ वकील ***पलानीप्पा गौंडर*** विरुद्ध ***तमिळनाडू राज्य आणि इतर***[1]***,*** ***शांतिलाल*** विरुद्ध ***मध्य प्रदेश राज्य***[2] ***आणि शहेजादखान महेबूबखान पठाण*** विरुद्ध ***गुजरात राज्य***[3] या प्रकरणांमध्ये दिलेल्या न्यायालयाच्या निर्णयांवर अवलंबून राहिले, ज्यामध्ये या न्यायालयाने व्यक्तीच्या स्थान, गुन्ह्याचा स्वरूप आणि आर्थिक क्षमतेचा विचार करून कसूर केल्याबद्दल शिक्षेच प्रमाण कमी केली होते.

६. महाराष्ट्र राज्याच्या वतीने उपस्थित राहणारे विद्वान वकील श्री.निशांत आर. काटनेश्वरकर यांनी तथापि ***वि.के. बन्सल*** विरुद्ध ***हरियाणा राज्य आणि अन्य*** [4]या प्रकरणात मधील या न्यायालयाने नोंदवलेली काही निरीक्षणे आणि मद्रास उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण न्यायपीठाने ***डोनाटस टोनी इक्कानुसी*** विरुद्ध ***तपासी अधिकारी, एनसीबी*** [5]या प्रकरणात दिलेल्या निर्णयावर अवलंबून राहून सादर केले की, दंड न भरल्यास कसूर शिक्षांना एकाच वेळी चालण्याचा आदेश दिला जाऊ शकत नाही.

---

1 (१९७७)२ एससीसी ६३४

2 (२००७) ११ एससीसी २४३

3 (२०१३) १ एससीसी ३७०

4 (२०१३) ७ एससीसी २११

5 (२०१३) १ एमडबलूएन (फौ.) १७५ (एफबी)

तथापि, माननीय वकीलांनी उचितपणे सादर केले की अपील करणाऱ्याच्या आर्थिक क्षमतेचा विचार करता, न्यायालयाने योग्य समजल्यास प्रत्येक कलमाखाली दंड न भरल्यास शिक्षेचे प्रमाण नक्कीच कमी केली जाऊ शकते.

७. भारतीय दंड संहितेचे कलम ६३ आणि ६४; दंड प्रक्रिया संहितेच्या कलम ३०, ३१, ४२१, ४२७, ४२८ आणि ४२९, ज्यांचा सद्य वादाशी संबंध आहे, खालीलप्रमाणे उद्धृत करण्यात आले आहेत:

भारतीय दंड संहिता

"६३. दंडाची रक्कम.- जिथे दंड किती रकमेपर्यंत असावा ती मर्यादा व्यक्त केलेली नसेल तेथे, तिथे अपराधी ज्यास पात्र आहे त्या दंडाच्या रकमेवर मर्यादा असणार नाही, परंतु ती रक्कम बेसुमार असणार नाही.

६४. दंड न भरल्याबद्दल कारावासाची शिक्षा.- कारावास व त्याचप्रमाणे दंड या शिक्षास पात्र असलेल्या अपराधाबद्दल अपराध्याला ज्यामध्ये दंडाची मग तो कारावासा सहित असो वा त्याविना असो - शिक्षा झाली असेल अशा प्रत्येक प्रकरणी,

आणि कारावास किंवा दंड किंवा फक्त दंड या शिक्षेस पात्र असलेल्या अपराधाबद्दल अपराध्याला ज्यामध्ये दंडाची शिक्षा झाली असेल अशा प्रत्येक प्रकरणी ,

तसेच, अशा अपराध्यास शिक्षा ठोठवणाऱ्या न्यायालयाने हे निर्देश देणे सक्षम असेल की, दंडाचा भरणा करण्यात कसूर झाल्यास अपराध्यास निश्चित कालावधीसाठी कारागृहात टाकण्यात यावे आणि हा कारावास, त्याला जी कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात आली आहे अथवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल अशा इतर कोणत्याही कारावासापेक्षा अधिक असेल. ज्यामध्ये हा कारावास अन्य कोणत्याही कारावासाच्या अतिरिक्त असेल.

फौजदारी प्रक्रिया संहिता

"३०. दंड भरण्यात कसूर झाल्यास कारावासाची शिक्षा.

(१)दंडाधिकाऱ्याचे न्यायालय दंड भरण्यात कसूर झाल्यास भोगावयाचा कारावास म्हणून कायद्याद्वारे प्राधिकृत असेल तेवढ्या मुदतीची शिक्षा देऊ शकेल, परंतु ती मुदत

(ए) कलम २९ अंतर्गत दंडाधिकाऱ्याच्या अधिकारांच्या कक्षेबाहेर नसावी ;

(बी) जिथे मूळ शिक्षेचा भाग म्हणून कारावासाची शिक्षा ठोठवली असेल तेथे, अपराधाबद्दल दंड भरणयात कसूर झाल्यास भोगावयाचा कारावास म्हणून नव्हे , तर अन्यथा जितक्या मुदतीच्या करावासची शिक्षा देण्यास दंडाधिकारी सक्षम असेल तिच्या एक चतुर्थांशापेक्षा अधिक नसावी.

(२) या कलमाअंतर्गत ठोठवलेला कारावास दंडाधिकाऱ्याने कलम २९ खाली देण्याजोगा कमाल मुदतीच्या कारावांसाच्या मूळ शिक्षेव्यतिरिक्त असू शकेल.

३१. एका संपरीक्षेत अनेक अपराधांबद्दल दोषसिद्धी झाल्यास त्या प्रकरणांमध्ये द्यावयाची शिक्षा.

(१) जेव्हा एखादी व्यक्ती एका संपरीक्षेत दोन किंवा अधिक अपराधांबद्दल सिद्धदोष झालेली असेल, तेव्हा अशा अपराधांकरता, विहित केलेल्या ज्या शिक्षा देण्यास न्यायालय सक्षम असेल अशा अनेक शिक्षा असे न्यायालय भारतीय दंड संहिता (१८६० चा ४५) कलम ७१ च्या तरतुदींच्या अधिन राहून, त्या व्यक्तीला त्याबद्दल देऊ शकेल अशा शिक्षा कारावांसाच्या असतील तेव्हा, न्यायालयाने अशा शिक्षा समवर्तीपणे चालू राहतील असे निदेशीत केले नसल्यास, न्यायालय निदेशीत करेल अशा क्रमाने एक संपल्यावर दुसरी याप्रमाणे त्या सुरू होणाऱ्या असतील.

(२) क्रमवर्ती शिक्षांच्या बाबतीत, न्यायालयाने अनेक अपराधांबद्दल दिलेले एकूण शिक्षा ही एका अपराधाबद्दल दोषसिद्धी झाल्यावर ते न्यायालय जितकी शिक्षा देण्यास सक्षम असेल तिच्यापेक्षा अधिक आहे, एवढयाच केवळ कारणाने अपराध्याला संपरीक्षेसाठी वरिष्ठ न्यायालयाकडे पाठवण्याची जरूरी असणार नाही.

परंतु -

(ए) काही झाले तरी, अशा व्यक्तीला चौदा वर्षेहून दीर्घतर मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा ठोठवता येणार नाही;

(बी) एकूण शिक्षा ही, ते न्यायालय एका अपराधाबद्दल जितली शिक्षा देण्यास सक्षम असेल तिच्या दुपटीहून अधिक असणार नाही.

(३) सिद्धदोष व्यक्तीने करावयाच्या आपिलाच्या प्रयोजनार्थ, या कलमाखाली तिला देण्यात आलेल्या एकूण क्रमवर्ती शिक्षा म्हणजे एकच शिक्षा असल्याचे मानले जाईल.

४२७. अधीच दुसऱ्या एखाद्या अपराधाबद्दल शिक्षा झालेल्या अपराधी यास शिक्षा देणे.

(१) आधीच कारावासाची शिक्षा भोगत असलेल्या व्यक्तीला जेव्हा नंतरच्या दोषसिद्धीअंती कारावासाची किंवा आजीव कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात येईल तेव्हा, नंतरची शिक्षा अशा आधीच्या शिक्षेस समवर्ती असेल असे न्यायालयाने निदेशित केले नाही तर एरव्ही, असा कारावास किंवा आजीव कारावास तिला आधी ज्या कारावासाची शिक्षा झाली होती तो कारावास संपताच सुरू होईल :

परंतु, जामीन देण्यात कसूर केल्याबद्दल ज्या व्यक्तीला कलम १२२ खालील आदेशाद्वारे कारावासाची शिक्षा देण्यात आली असेल ती व्यक्ती अशी शिक्षा भोगत असताना असा आदेश दिला जाण्यापूर्वी केलेल्या अपराधाबद्दल तिला कारावासाची शिक्षा देण्यात येईल त्या बाबतीत, नंतरची शिक्षा तत्काळ सुरू होईल.

(२) आधीच आजीव कारावासाची शिक्षा भोगत असलेल्या एखाद्या व्यक्तीला नंतरच्या दोषसिद्धीअंती काही मुदतीच्या कारावासाची किंवा आजीव कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात येईल तेव्हा, नंतरची शिक्षा आधीच्या शिक्षेस समवर्ती असेल.

४२८. आरोपीने भोगलेल्या स्थानबद्धतेच्या कालावधीची कारावासाच्या शिक्षेतून वजावट करणे.

दोषसिद्धीअन्ती आरोपी व्यक्तीला काही मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा, जो दंड भरण्यात कसूर झाल्यामुळे भोगावयाच्या कारावासाची शिक्षा नव्हे, ठोठावण्यात आली असेल तेव्हा, त्याच प्रकरणातील अन्वेषणाच्या, चौकशीच्या किंवा संपरीक्षेच्या काळात व अशा दोषसिद्धीच्या दिनांकापूर्वी त्याने जर काही स्थानबद्धता भोगली असेल तर त्या कालावधीची अशा दोषसिद्धीअन्ती त्याला ठोठावण्यात आलेल्या कारावासाच्या मुदतीतून वजावट केली जाईल व त्याला ठोठावण्यात आलेल्या कारावासाच्या मुदतीपैकी जर काही मुदत राहिली तर दोषसिद्धीपायीचा कारावास भोगण्याचे अशा व्यक्तीचे दायित्व तेवढ्यापुरते मर्यादित राहील.

४२९. व्यावृत्ती

(१) कोणतीही व्यक्ती आधीच्या किंवा नंतरच्या स्वतःच्या दोषसिद्धीअंती ज्या शिक्षेला पात्र झाली असेल तिचा कोणताही भाग कलम ४२६ किंवा कलम ४२७ मधील कोणत्याही गोष्टीमुळे तिला माफ होणार नाही.

(२) जेव्हा दंड भरण्यात कसूर झाल्यास भोगावयाची म्हणून दिलेली कारावासाची शिक्षा कारावासाच्या मुख्य शिक्षेस जोडलेली असेल व ती मुख्य शिक्षा भोगणाऱ्या व्यक्तीने त्या शिक्षेच्या अंमलबजावणीनंतर आणखी एक व अनेक कारावासाच्या मुख्य शिक्षा भोगावयाच्या असतील तेव्हा, द्रव्यदंड भरण्यात कसूर झाल्यास भोगावयाच्या कारावासाची शिक्षा ती व्यक्ती उपरोक्त एक वा अनेक पुढील मुख्य शिक्षा भोगीपर्यंत अमलात आणली जाणार नाही.

८. महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण अधिनियमाच्या कलम ३ चा उल्लेख देखील केला आहे, ज्याच्या तीन गुन्ह्यां अन्वये शिक्षा अपील करणाऱ्याला अपराधी ठरवण्यात आले आणि शिक्षा ठोठवण्यात आली:

"३. संघटित गुन्ह्यासाठी शिक्षा-

(१) जी कोणी व्यक्ती संघटित गुन्हेगारीचा अपराध करील ती -

(एक) जर अशा अपराधामुळे कोणत्याही व्यक्तीचा मृत्यू झाला असेल तर, मृत्युदंडांची किंवा जन्मठेपेची शिक्षा केली जाण्यास पात्र ठरेल आणि एक लाख रुपयांच्या किमान मर्यादेस अधीन राहून दंड केला जाण्यासही पात्र ठरेल;

(दोन) कोणत्याही अन्य बाबतीत, पाच वर्षांहून कमी नसेल परंतु, जन्मठेपेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कारावासाची शिक्षा केली जाण्यास पात्र ठरेल आणि पाच लाख रुपये इतक्या किमान दंडाच्या अधीन राहून दंड केला जाण्यासही पात्र ठरेल.

(२) जो कोणी व्यक्ती एखादा संघटित गुन्हा किंवा संघटित गुन्ह्याच्या पूर्वतयारीचे कोणतेही कृत्य करण्याचा कट करील किंवा वा प्रयत्न करील किंवा त्याचे समर्थन करील, त्यास अपप्रेरणा देईल किंवा ते करणे जाणूनबुजून सुकर करील, ती पाच वर्षापेक्षा कमी नसेल परंतु जन्मठेपेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीचा कारावासाची शिक्षा केली जाण्यास पात्र ठरेल आणि पाच लाख रुपये इतक्या किमान दंडांच्या अधीन राहून दंड केला जाण्यासही पात्र ठरेल.

(३) जी कोणी व्यक्ती, संघटित गुन्हेगारी संघटनेच्या कोणत्याही सदस्यास आसरा देईल किंवा लपवून ठेवील किंवा आसरा देण्याचा किंवा लपवून ठेवण्याचा प्रयत्न करील, ती पाच वषपिक्षा कमी नसेल परंतु, जन्मठेपेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कारावासाची शिक्षा केली जाण्यास पात्र ठरेल आणि पाच लाख रुपये इतक्या किमान दंडाच्या अधीन राहून दंड केला जाण्यासही पात्र ठरेल.

(४) संघटित गुन्हेगारी संघटनेचा सदस्य असणारी कोणतीही व्यक्ती पाच वर्षांपेक्षा कमी नसेल परंतु जन्मठेपेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कारावासाची शिक्षा केली जाण्यास पात्र ठरेल आणि पाच लाख रुपये इतक्या किमान दंडाच्या अधीन राहून दंड केला जाण्यासही पात्र ठरेल.

(५) जी कोणी व्यक्ती संघटित गुन्हा करून मिळालेली किंवा प्राप्त झालेली किंवा संघटित गुन्हेगारी संघटनेच्या पैशामधून संपादन करण्यात आलेली आहे अशी कोणतीही मालमत्ता धारण करीत असेल, ती तीन वर्षांपेक्षा कमी नसेल परंतु जन्मठेपेपर्यंत असू

शकेल इतक्या मुदतीची कारावासाची शिक्षा केली जाण्यास पात्र ठरेल आणि दोन लाख रुपये एवढ्या किमान दंडाच्या अधीन राहून, दंड केला जाण्यासही पात्र ठरेल.

९. आयपीसीच्या कलम ६३ ने सामान्यतः हे नमूद केले आहे की जिथे दंड किती रकमेपर्यंत असावा ती मर्यादा व्यक्त केलेली नसेल तेथे दंड अत्याधिक नसावा, जेव्हा दंडाच्या मर्यादेबद्दल कोणतीही रक्कम व्यक्त केलेली नसते. स्वाभाविकपणे, ज्या प्रकरणांमध्ये संबंधित तरतूद स्वतः दंडाची मर्यादा दर्शवते किंवा किमान दंडाची किमान रक्कम ठरवते, तिथे हे तत्व लागू होत नाही. आयपीसीच्या कलम ६४ नुसार प्रकरणात, न्यायालय 'दंड भरण्यास कसूर केल्यास कारावास' शिक्षा ठोठवण्यास सक्षम आहे, आणि दंड भरण्यात कसूर केल्यास अशी शिक्षा 'कुठल्याही अन्य कारावासाच्या' अतिरिक्त असेल, जी आरोपीला आधी ठोठवण्यात आले असेल किंवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल. संहितेच्या कलम ३० आणि ४२९(२) देखील या तत्त्वाचा उल्लेख करतात की कसूर केल्याबद्दल शिक्षा मूळ शिक्षेच्या अतिरिक्त असावी. त्याप्रमाणे, कलम ३०(२) नुसार, दंडाधिकाऱ्याने ठोठवलेली कसूर केल्याबद्दलची शिक्षा तेव्हापर्यंत विचारात घेतली जाणार नाही जोपर्यंत दंडाधिकाऱ्याने शिक्षेची अधिकतम शिक्षा ठोठवली आहे, तर कलम ४२९(२) नुसार, दोन किंवा अधिक मूळ शिक्षां एकानंतर दुसरी भोगवयाच्या आहेत, कसूर केल्याबद्दलची शिक्षा, जर ठोठवली गेली, तर मूळ शिक्षेच्या समाप्तीपर्यंत सुरू होणार नाही. तसंच, संहितेच्या कलम ४२८ नुसार, अन्वेषणाच्या, चौकशीच्या किंवा संपरीक्षेच्या काळात भोगलेला

कालावधी मूळ शिक्षेच्या विरुद्ध वजा केला जातो, परंतु कसूर बद्दल शिक्षेच्या विरुद्ध नाही. त्यामुळे स्पष्ट आहे की, कसूर बद्दल शिक्षा मूळ शिक्षेत विलीन केली जाणार नाही किंवा मूळ शिक्षेच्या बरोबर एकाच वेळी चालण्यास परवानगी नाही. त्यामुळे, दंड भरण्यास कसूर केल्याबद्दल कारावासाची शिक्षा ही आरोपीला जी कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात आली आहे अथवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल अशा मूळ शिक्षेच्या अतिरिक्त किंवा जास्त असेल. हा कारावास, त्याला जी कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात आली आहे अथवा शिक्षा परिवर्तनामुळे तो ज्याला पात्र होऊ शकेल अशा इतर कोणत्याही कारावासापेक्षा अधिक असेल.

१०. संहितेमध्ये दोन तरतुदी आहेत त्या म्हणजे कलम ३१ आणि ४२७, जे शिक्षा क्रमवर्ती आणि एकाच वेळी भोगण्याबाबत बोलतात. कलम ३१ जेव्हा एखादी व्यक्ती एका संपरीक्षेत दोन किंवा अधिक अपराधांबद्दल सिद्धदोष झालेली असेल,त्या प्रकरणांवर लागू आहे. कलम ३१ च्या वाचनाने स्पष्ट होते की, न्यायालयाने अशा एका संपरीक्षेत दोन किंवा अधिक अपराधांबद्दल शिक्षा एकाच वेळी चालू राहतील असे निदेशीत केले नसल्यास, सामान्य तत्त्व असे आहे की शिक्षा एक संपल्यावर दुसरी याप्रमाणे त्या सुरू होणाऱ्या असतील. अशा प्रकारे या तरतुदीने न्यायालयाला अशा शिक्षांची एकाच वेळी किंवा सलग अंमलबजावणी करण्याचा स्वाधिकार दिला आहे. तसाच स्वाधिकार कलम ४२७ मध्ये उपलब्ध आहे, जो त्या प्रकरणांवर लागू आहे जिथे आधीच कारावासाची शिक्षा भोगत असलेल्या व्यक्तीला जेव्हा नंतर दुसऱ्या संपरीक्षेत

अपराधाबाबत शिक्षा ठोठवली जाते. त्यामुळे, या दोन तरतुदी म्हणजे कलम ३१ आणि ४२७ न्यायालयाला उपलब्ध असलेला मूळ शिक्षां एकाच वेळी किंवा सलग भोगल्या जाव्यात याचा उल्लेख करण्याचा स्वाधीकार याच्याशी संबंधित आहेत. संहितेच्या कलम ४२७ अंतर्गत अधिकाराच्या वापराच्या संदर्भात, महाराष्ट्र राज्याचे विद्वान वकील यांनी ***वि. के. बन्सल*** (उपरोल्लेखित) या प्रकरणातील न्यायालयाने केलेल्या काही निरीक्षणांकडे लक्ष वेधले. स्वतंत्र व्यवहारांमुळे उत्पन्न झालेल्या गुन्ह्यांच्या संदर्भात मूळ शिक्षांची एकाच वेळी चालण्याचा लाभ देताना, या न्यायालयाने दंड भरण्यात कसूर केल्याच्या शिक्षेबाबत असा लाभ लागू न होण्याबाबत काही निरीक्षणे केली, ज्याचा उल्लेख परिच्छेद १८ मध्ये केला गेला आहे:

> "....आम्ही स्पष्ट करतो की शिक्षा एकाच वेळी चालण्याबाबतचा निर्देश केवळ मूळ शिक्षेपर्यंत मर्यादित असेल. दंड/भरपाई भरण्यात कसूर केल्याबद्दल अपील करणाऱ्याला ठोठवलेली शिक्षा या निर्देशाने प्रभावित होणार नाही. आम्ही असे करतो कारण, आमच्या मते, कलम ४२७ ची तरतूद दंड/भरपाई भरण्यात कसूर केल्याबद्दल ठोठवलेल्या शिक्षांची एकाच वेळी चालवण्या बाबतचा निर्देश देण्यास परवानगी देत नाही."

११. संहितेच्या कलम ३१ आणि ४२७ च्या विरुद्ध, जे मूळ शिक्षांशी संबंधित आहे आणि काही प्रकरणांमध्ये न्यायालयांना एकाहून अधिक शिक्षा एकाच वेळी चालण्याचा निर्देश देण्याचा अधिकार देतात, भा. द. वि.च्या कलम ६४ आणि संहितेच्या कलम ३०

मध्ये तसेच "दंड न भरण्यासाठी कारावास" ठोठवण्याच्या अधिकाराबाबत अन्य कोणत्याही तरतुदीत किंवा कसूरीबद्दल शिक्षा असे सर्वसामान्यपणे ओळखले जाणाऱ्या संबंधी विशेषता उपलब्ध नाही. अशी विशेषता न दर्शविण्याबाबत किंवा कसूर बद्दल केलेल्या शिक्षांची एकाच वेळी भोगण्याची परवानगी न देण्यामागे काही विचार आहे का?

१२. जोवर दंड ठोठवण्याचा प्रकार किवा व्याप्तीचा संबंध आहे, त्या बाबतीत भा. द. वि.च्या कलम ६३ ने काही मार्गदर्शक तत्त्वे दिली आहेत आणि सांगितले आहे की ज्या ठिकाणी दंडाची रक्कम किती वाढवता येईल हे स्पष्ट केलेली नाही, तिथे दंडाची रक्कम अत्यधिक असू नये. त्यामुळे, जर संबंधित कायदा किंवा तरतूद दंडाच्या प्रमाण किंवा किमान रक्कमाची अट घालत असेल, तर न्यायालये अशा विशेषतेनुसार मार्गदर्शित होणे आवश्यक आहे. ***शांतिलाल*** (उपरोल्लेखित) प्रकरणात या न्यायालयाने दंडाची ठोठवणी आणि दंड न भरल्यास कारावासाच्या निर्देशाच्या वेळी न्यायालयाने कोणत्या परिस्थितींचा विचार करावा लागेल, याचा विचार केला. त्या निर्णयाचा परिच्छेद ३१ खालीलप्रमाणे आहे:

> "**३१.** तथापि अपीलकर्त्याच्या वकीलांचा पुढील युक्तिवादात तथ्य आहे. दंड न भरल्यास ठोठवलेला कारावास हा एक शिक्षा नाही. हा एक दंड आहे जो एक व्यक्ती दंड न भरल्यामुळे भोगतो. शिक्षा जोपर्यंत ती अपील, पुनर्विलोकन किंवा इतर योग्य न्यायिक प्रक्रियेमध्ये किंवा अन्यथा अंशतः

> किंवा पूर्णपणे रद्द केला जात नाही तोपर्यंत अपराध्यानी ती भोगलीच पाहिजे. दंड न भरल्याबद्दल ठोठवलेला कारावास हा वेगवेगळ्या आधारावर आधारलेला आहे. एखाद्या व्यक्तीने कारावास भोगणे आवश्यक आहे, कारण तो दंडाची रक्कम भरू शकत नाही किंवा ती रक्कम भरण्यास नकार देतो. त्यामुळे, तो दंडाची रक्कम भरून दंड न भरल्या बद्दलचा ठोठवलेला कारावास नेहमी टाळू शकतो. त्यामुळे, ही बाब न्यायालयाच्या अधिकाराचा भाग नाही, तर अपराध्याला दंड न भरल्यास कारावास भोगण्यासाठी आदेश देण्या अगोदर अपराधाचे स्वरूप, तो गुन्हा कोणत्या परिस्थितीत केला गेला, गुन्हेगाराची स्थिती आणि अन्य संबंधित विचार करणे हे न्यायालयाचे *कर्तव्य* आहे, ."

दंड न भरल्यास कारावास ठोठवण्यासाठी विशिष्ट अधिकार असावा का, या नंतरच्या प्रश्नावरही विचार करण्यात आला आणि असे आढळले की हा अधिकार निर्विवाद आहे आणि तो फौजदारी न्यायदान करणाऱ्या न्यायालयांना आहे.

१३. जर दंड न भरल्यास कारावासाची शिक्षा ही दंड असेल जी एखादया व्यक्तिने दंड न भरल्यामुळे भोगावी लागते आणि ती कठोर अर्थाने शिक्षा नसेल तर, ही दंड न भरल्याची शिक्षा देणे मूळ शिक्षेपेक्षा पूर्णपणे वेगळे आणि गुणात्मकदृष्ट्या भिन्न आहे. आम्हाला हे नमूद करणे आवश्यक आहे की अपीलकर्त्याचा असा दावा नाही की त्याला

ठोठवलेला कसूरी बद्दलचा कारावास मूळ शिक्षा सोबत एकत्र भोगावे. त्याची बाजू अशी आहे की सर्व कसूरीबद्दल कारावास एकमेकांबरोबर एकत्र भोगावे . दंड ठोठावणे, विशेषतः जेव्हा काही किमान रक्कम निर्धारित केलेली असते आणि/किंवा अनिवार्य दंड ठोठवण्याचा विचार केला जातो, तेव्हा त्याला काही महत्त्व असते. तात्विकदृष्ट्या, जर दोन किंवा अधिक गुन्ह्यांच्या दंड ठोठवण्यात आलेल्या कसूरीबद्दल कारावासांना एकत्र ठेवले किंवा एकत्र भोगवयाचे आदेश दिले, तर त्या व्यक्तींना दुसऱ्या किंवा पुढील गुन्ह्यांमध्ये दंड भरण्यासाठी कोणताही कारण नसणार. यामुळे एक एकल किंवा एकत्रित दंड ठोठवण्याचे परिणाम होईल. असे करने म्हणजे दंड ठोठवण्याच्या कल्पनेला निरर्थक करेल. उदाहरणार्थ, सध्याच्या प्रकरणात, मोक्का कायद्यानुसार तीन भिन्न गुन्ह्यांमध्ये दंड ठोठवण्यात आला. संबंधित तरतुदीनुसार, या दंडाची किमान रक्कम ५ लाख रुपये असावी लागते. जर मोक्का कायद्यानुसार या तीन गुन्ह्यांवर ठोठवलेले कसूरीबद्दल कारावास एकत्र भोगण्याचे आदेश दिले, तर आरोपी दोन्ही गुन्ह्यांमध्ये दंड भरण्यास इच्छुक नसू शकतो. जर दंड ठोठवणे आणि अनिवार्य किमान ठरवणे विशिष्ट उद्दिष्ट साधण्यासाठी बनवले असेल, तर कसूरीबद्दल कारावास एकत्र चालण्याचे आदेश दिल्यास तो उद्दिष्ट निष्फळ होईल. म्हणून, संहितेच्या ३१ व ४२७ कलमांच्या तुलनेत, जे संबंधित न्यायालयाला मूळ शिक्षा एकत्र चालण्याचे स्पष्ट अधिकार देतात , भा. द. वि.च्या ६४ कलमात असा स्वाधिकार नाही. ६४ कलमाची भाषा स्पष्टपणे दर्शवते की दंड न भरल्यास ठोठवलेली शिक्षा "इतर कोणत्याही कारावासाच्या अतिरिक्त असावी

लागते." वर चर्चा केलेल्या ३०, ४२८ व ४२९(२) कलमांमध्येही समान उद्देश आहे. या तरतूदींची तीव्रता अशी आहे की, जर एखाद्या व्यक्तीला कारावासात सूटिचा लाभ मिळाला तरी, दंड न भरल्यास ठोठवलेला कारावास अतिरिक्त किंवा अधिक असेल.

१४. आम्ही यावेळी मद्रास उच्च न्यायालयाच्या ***डोनाटस*** (उपरोल्लेखित) या प्रकाणातील पूर्ण खंडपीठाच्या निर्णयावर लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे. बॉम्बे उच्च न्यायालयाच्या ***सम्राट*** वि. ***सुभ्राव सेशराव***[6] या प्रकरणातील निर्णयाचा, तसेच मद्रास उच्च न्यायालयाच्या ***पी. बालारामन*** वि. ***राज्य***[7] या आधीच्या निर्णयाचा, आणि याच न्यायालयाच्या ***शांतिलाल*** वि. ***मध्य प्रदेश*** (उपरोल्लेखित) आणि ***शहेजादखान महेबूबखान पठाण*** वि. ***गुजरात राज्य*** (उपरोल्लेखित), या निर्णयांचा विचार केल्यानंतर, उच्च न्यायालयाने म्हटले की एकाहून अधिक कसूर केल्याच्या शिक्षा समवर्ती भोगू शकत नाही. असे योग्यपणे खालीलप्रमाणे निरीक्षण केले :

> “**२०.** माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने उपरोक्त निर्णयात मांडलेले तत्त्व स्पष्टपणे सांगते की, दंड न भरल्यास लादलेली कारावासाची शिक्षा ही शिक्षा नाही, तर ही एक दंड आहे, जी व्यक्तीला दंड न भरल्यामुळे भोगावी लागते. तसेच, जर दंड न भरल्याची शिक्षा लागू केली गेली तर, ती निःसंशयपणे, एका गुन्हेगाराला भोगावी लागेल, जोपर्यंत ती न्यायालयीन प्रक्रिया मध्ये भागशा:

6 एआयआर (१९२६) बॉम.६२

7 (१९९०) एमएलजे (फौ) ५३४

किंवा संपूर्णतः बदलली जात नाही. त्यामुळे, न्यायालयाला दंडाची शिक्षा एकाच वेळी ब्भोगू देण्याचा आदेश देण्याची शक्ती नाही. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने हेही स्पष्ट केले आहे की, दंड न भरल्याची शिक्षा लागू केल्यास, जेव्हा तो दंडाची रक्कम भरण्यास असमर्थ आहे किंवा तो त्या रकमेला भरण्यास नकार देतो, त्यावेळी व्यक्तीला कारावास भोगावा लागतो,.

दंड न भरल्यास शिक्षा एकाचवेळी भोगण्याबाबतचा निष्कर्ष खालीलप्रमाणे होता:

"१८. असे म्हणणे प्रासंगिक आहे की, संहितेमध्ये, जसे आधी दर्शवले गेले आहे, मुख्य शिक्षांना एकाच वेळी चालवण्याचा आदेश देण्याची तरतूद आहे आणि कायदामंडळाने स्पष्टपणे न्यायालयाला कसूरी बद्दल शिक्षा एकाचवेळी भोगण्याचा आदेश देण्याची शक्ती वगळली आहे. न्यायालय कोणत्याही विशिष्ठ तरतुदीत अतिरिक्त शब्द जोडू किंवा बदलू शकत नाही. न्यायालयाने कायदा बनविण्याचे कार्य हाती घेणे योग्य नाही आणि न्यायालयाला संहितेमध्ये दिलेल्या तरतुदींचा वापर आहे त्या स्वरूपात करणे आवश्यक आहे. अनेक निर्णयां मध्ये स्पष्टपणे प्रस्थापित केले गेले आहे की, दंड न भरल्यास शिक्षा ही शिक्षा मानली जाऊ शकत नाही, तर ती दंड न भरल्याच्या कारणास्तव लागलेला एक दंड आहे."

१५. अशा परिस्थितीत, आम्ही दंडांची शिक्षा एकाचवेळी भोगण्याबद्दलच्या युक्तिवादाचा नकार देतो, कारण आमच्या विचारानुसार, कसूरीबद्दल शिक्षांना परस्पर एकाचवेळी भोगण्याचा आदेश दिला जाऊ शकत नाही. तथापि, अपीलकर्त्याची आर्थिक परिस्थिती विचारात घेतल्यास, कसूरी बद्दल शिक्षेच्या प्रमाणाबद्दल सहानुभूतीपूर्ण विचार करण्याची आवश्यकता नक्कीच आहे.

१६. या प्रकरणात भा. द. वि.च्या ३६४ए, ३९५, ३९७ आणि ३८७ कलमांखाली दंडाची मात्रा अत्यधिक नाही आणि ती खूपच सामान्य आहे. तथापि, आमच्या मते, अशा दंड न भरल्यास दिली जाणारी शिक्षेची मात्रा प्रत्येक चार गुन्ह्यांबाबत एक महिन्यांपर्यंत कमी केली पाहिजे. आता मोक्का कायद्यानुसार ३(१)(ii), ३(२) आणि ३(४) कलमांखालील गुन्ह्यांसाठी दंड लादणे आणि दंड न भरण्याच्या शिक्षेच्या विषयावर येतो. या कलमांचे मजकूर दाखवतो की या तरतुदींच्या अनुसार, दोषी ठरल्यास प्रत्येक गुन्ह्यासाठी किमान ५ लाख रुपये दंड अनिवार्य आहे. त्यामुळे मोक्का कायद्यानुसार या तीन गुन्ह्यांबाबत ५ लाख रुपये दंडात काहीही गैर वाटत नाही. तथापि, तीन वर्षांची दंड न भरल्यास शिक्षेची मात्रा थोडी जास्त आहे. म्हणून, आम्ही मोक्का अंतर्गत या तीन गुन्ह्यांबाबत दंड न भरल्यास शिक्षेची मात्रा प्रत्येकी एक वर्षांपर्यंत कमी करतो.

१७. परिणामी, दंडाची मात्रा पाहता भा. द. वि.अंतर्गत चार गुन्ह्यांमध्ये दंडाच्या रकमेची एकत्रित मात्रा ४००० रुपये कायम ठेवताना, एकूण कसूरी बद्दल शिक्षेची मात्रा

चार महिने असेल; आणि मोक्का कायद्यानुसार तीन गुन्ह्यांमध्ये दंड एकत्रित १५ लाख रुपये असेल, ज्यात एकत्रित कसूरीबद्दल शिक्षेची मात्रा तीन वर्षे असेल. जरी अपिलकर्ता कोणतीही दंडाची रक्कम भरली नसेल तर, अपिलकर्त्यासाठी एकूण कसूरी बद्दल शिक्षेची मात्रा तीन वर्षे आणि चार महिने असेल , ज्यामध्ये तीन वर्षांची कसूरीबद्दल शिक्षा अपिलकर्त्याने आधीच भोगली आहे.

१८. हे अपील वर मान्य केलेल्या अटींनुसार मंजूर करण्यात येत आहे. या न्यायनिर्णयाची एक प्रत त्वरित संबंधित कारागृहात पाठवली जाईल जिथे अपिलकर्त्यास सध्या ठेवण्यात आले आहे.

कल्याणी के. त्रिपाठी अपील मंजूर केले.

- x – x – x – x - x

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

- x – x – x – x - x